

De openbare ruimte; antwoord op kritiek

Rogier Noyon

Er zijn sociologen die zozeer overtuigd zijn van de waarde van de wetenschappelijke stroming waarbij ze zich aangesloten hebben dat ze de andere stromingen als niet wezenlijk van elkaar verschillend beschouwen. Een dergelijke opvatting is te vinden onder vertegenwoordigers van velerlei richtingen. Toch is het duidelijkste voorbeeld hiervan aan te treffen bij sommigen van degenen die zichzelf tot de marxisten rekenen. Zij hebben zelfs een apart begrip voor al die stromingen die niet marxistisch zijn: burgerlijke sociologie. Van veel respect getuigt die benaming niet en het is natuurlijk ook maar de vraag of de hiermee aangeduide richtingen aanspraak kunnen maken op respect. Om daar achter te komen is het echter geen goed uitgangspunt om ze eerst maar allemaal op één hoop te gooien. Hun enige overeenkomst - het niet-marxistisch zijn - wordt dan te sterk benadrukt en tot enige belangrijke kenmerk verheven. Behalve dat menigmaal de ideologische functie wordt genoemd worden ze dus eigenlijk slechts gedefinieerd met wat ze niet zijn, en dat duidt op een volstrekte onwil om te bekijken wat ze wél zijn. Dat leidt er toe dat, wanneer de inhoud van die stromingen door zo'n marxist wordt weergegeven hij of zij een uiterst gebrekkige voorstelling van zaken geeft en tot niet meer dan een karikatuur van de betreffende auteurs komt. Uit dit gebrekkige beeld wordt dan vaak weer het eigen gelijk gehaald door de marxistische visie met deze karkatuur te confronteren. Uiteraard valt die confrontatie zeer in het voordeel van de marxistische benadering uit. Nogmaals: op deze werkwijze heeft geen enkele richting het patent, en bovenstaande dient slechts als voorbeeld.

In het vorige nummer van het *A.S.T.* staat een kritiek waarin de schrijver, R. v.d. Wiele, ook volgens dit procédé te werk gaat (1). Hij reageert

hiermee op een artikel van mij dat in een eerdere aflevering van het *A.S.T.* verscheen (2).

Daarin werd geprobeerd na te gaan door welke factoren het gebruik van de openbare ruimte in een stad bepaald wordt. Hiertoe werd verslag gedaan van een onderzoekje dat ik deed in een straat in de Jordaan, de Amsterdamse wijk die zozeer voorwerp van mythevorming is geworden. Om te beginnen werd afgezien van zulke brandende vragen als: "is de Jordaan achteruit gegaan als gevolg van de toevloed van studenten en kunstenaars?" "Zijn Jordaners andere mensen dan niet-Jordaners?" "Is de Jordaan een laatste bastion waar nog saamhorigheidsgevoel heerst?" Slechts het veranderend gebruik van de straat in de afgelopen twintig jaar werd onderzocht, en wel vooral door te observeren wat er nu eigenlijk op straat gebeurt. De bevindingen werden in verband gebracht met de vier door Jane Jacobs naar voren gebrachte voorwaarden die de oorzaak zouden zijn van de levendigheid van een stadswijk. Deze voorwaarden behelzen: een grote dichtheid van bewoning, een verscheidenheid aan gebruiksfuncties van de verschillende panden in de wijk, een fijnmazig stratenpatroon, en een wat leeftijd betreft gevarieerde bebouwing. Enkele aspecten van het straatleven werden bekeken, zoals drukte in de straat, het spelen van kinderen, criminaliteit, het reisdoel van voorbijgangers en de manier waarop zij van de straat gebruik maken. De conclusie van een en ander was dat het vooral de verscheidenheid aan functies is die maakt dat de straat intensief gebruikt wordt. Besloten werd met er op te wijzen hoe gering de mogelijkheden op het niveau van een wijk zijn om de vier genoemde voorwaarden in de hand te houden. Daarvoor zijn de maatschappelijke ontwikkelingen op een hoger niveau te invloedrijk. Desalniettemin werden een paar suggesties gedaan hoe in de Jordaan enigszins aan die voorwaarden tegemoet kan worden gekomen.

De kritiek van V.d. Wiele richt zich niet alleen tegen mijn artikel, maar ook tegen een aantal auteurs waarvan bij Bahrdt, Jacobs en Berndt met name noemt. Het is niet steeds duidelijk tegen wie van deze personen zijn bezwaren bedoeld zijn. Nu eens keert hij zich tegen een van hen, dan weer schijnt hij alle genoemde auteurs tegelijk op het

oog te hebben. In ieder geval is de aard van zijn kritiek wel duidelijk. Voor mijn benadering van de stad heeft hij drie imponerende -ismen klaarliggen: biologisme, ecologisme en moralisme (3). Tot dit vernietigend oordeel is hij als volgt gekomen. Biologistisch is het wanneer een vergelijking gemaakt wordt tussen stad en een biologisch organisme. Dit gebeurt wanneer gesproken wordt over "de kwijnende versus de bloeiende stad". Ecologisme blijkt uit de opvatting dat de stad een minimaatschappij zou zijn en een verklarende factor voor verschijnselen als vervreemding, geluk, herbergzaamheid, criminaliteit, ellende en verderf. Moralisme ten slotte steekt de kop op wanneer als vanzelfsprekend wordt aangenomen wat "goed" is, wat "verval" is, wat "cultuur" is, etc. en wanneer gesteld wordt dat "de burger weer van de stad moet gaan houden en de stad weer zijn 'thuis' moet zijn" (4). V.d. Wiele laat het hier niet bij, maar verwijt mij ook nog het idealiseren van het verleden (5) en het te beleidsgericht denken (6). Na vervolgens de theorie van Bahrds bekritiseerd te hebben volgens welke de stad de plaats is waar een polarisering heeft plaatsgevonden tussen de openbare en de privé-sfeer stelt V.d. Wiele Habermas hier tegenover als iemand die deze zaken wel goed begrepen heeft, omdat hij immers wijst op de toenemende verwevenheid tussen deze twee sferen. V.d. Wiele beschrijft vrij uitvoerig de theorie van Habermas en illustreert vervolgens aan de hand van voorbeelden dat er van openbaarheid op het gebied van politiek, pers, economie enz. weinig terecht is gekomen, en dat parallel hieraan de privé-sfeer "vermaatschappelijkt" is.

Hoewel V.d. Wiele aan het eind van zijn stuk stelt dat mijn benadering zich eigenlijk tegen kritiek zowel uit de praktijk als uit de theorie afschermt gaat hij er dus toch met grof geschut op los. Zijn aanval richt zich echter, zoals ik hierboven al stelde, tegen een eerst door hemzelf gecreëerde karikatuur. Daarin heeft hij al de in zijn ogen negatieve kenmerken van verschillende auteurs samen gevoegd zodat een afschuwelijk gedrocht is ontstaan dat, hoe mismaakt ook, blij mag zijn door V.d. Wiele toch nog zo serieus genomen te worden dat hij het wil bestrijden. Wanneer we het gedrocht nader bekijken blijkt het echter in werkelijkheid

niet te bestaan. Wanneer V.d. Wiele bijvoorbeeld spreekt over "de theorieën van Bahrtdt en Berndt, op wiens theorieën Noyon zich kritiekloos baseert" (7) heeft hij niet alleen het feit moeten negeren dat Bahrtdt in mijn artikel slechts een marginale rol vervult, en dat ik me ondanks dat wel degelijk kritisch over zijn theorie uitlaat (8), maar ook dat een zekere Berndt in het geheel niet genoemd wordt; ik wil wel bekennen zelfs nog nooit iets van Berndt gelezen te hebben.

In zijn weergave van de theorieën van Bahrtdt gaat V.d. Wiele bovendien onzorgvuldig te werk. Wel geeft hij correct de manier weer waarop Bahrtdt het ontstaan van de polarisering tussen openbaarheid en privé-sfeer in samenhang ziet met het ontstaan van "de markt". Maar waar hij stelt dat Bahrtdt de oude openbaarheid, die ook in de vroege burgerlijke maatschappij slechts een nooit gerealiseerd ideaal was, door middel van bouwkundige ingrepen probeert terug te halen slaat hij de plank wel mis. Bahrtdt ziet maar al te goed dat de steden niet autonoom zijn en dat er verandering van "de markt" voor nodig is om iets dergelijks te bereiken: "Diese Möglichkeiten zu realisieren, ist freilich (...) auch eine Frage der Reform der Eigentumsordnung und der Institutionen von Verwaltung und Politik" (9). Hoe kan V.d. Wiele beweren dat Bahrtdt meent dat "maatschappelijke ontwikkeling in produktie en openbaar bestuur zijn op te heffen met bouwkundige middelen en dat dat niet hoeft met politieke middelen"? (10). Dat V.d. Wiele tot dergelijke beweringen komt kan misschien gedeeltelijk het gevolg zijn van het feit dat hij, blijkens zijn verwijzingen, een verouderde druk gebruikt van Bahrtdt's *Die Moderne Grossstadt*. Voor de uitgave van 1969 (toch ook al niet meer zo recent) schreef Bahrtdt namelijk een nieuwe inleiding waarin hij uitgebreid reageert op het inmiddels verschenen boek van Habermas. Maar ook zonder deze inleiding had V.d. Wiele in de oude druk talrijke passages aan kunnen treffen waarin Bahrtdt bouwkundige oplossingen relateert en de tegenwoordige vervlechting van openbare- en privé-sfeer schildert in formuleringen die af en toe zelfs aan die van Habermas doen denken. Dit betekent niet dat de fenomenologische en wat pragmatische benadering van Bahrtdt eigenlijk niet zou verschillen

van de meer historische en filosofische aanpak van Habermas, maar wel dat met een werkwijze die er op gericht is één van de twee naar voren te halen door de ander verminkt weer te geven de sociologische theorie zeker niet is gediend. Laat V.d. Wiele aan de ene kant essentiële onderdelen van de door hem bekritiseerde theorieën weg, aan de andere kant voegt hij er naar believen allerlei dingen aan toe. Het lijkt er op dat zijn kritiek van te voren al vast staat, en dat het voorwerp van zijn kritiek eenvoudig daaraan aangepast wordt. Dit is ook het geval wanneer hij zijn bezwaren tegen mijn artikel zo mooi in de vorm van drie -ismen formuleert. Biologisme, econolgisme en moralisme, alle drie begrippen heeft V.d. Wiele pas kunnen gebruiken nadat hij aan de oorspronkelijke tekst zelf verzonnen passages had toegevoegd.

Over biologisme spreekt hij in verband met de theoretische fundering van mijn onderzoek, waarbij ik sterk zou leunen op de theorieën van Bahrtdt. "Opvallend hierbij is vooral de biologische analogie die gehanteerd wordt, nl. de kwijnende versus de bloeiende stad" schrijft hij. Nu komt een dergelijke uitdrukking in mijn stuk niet voor. Ook zegswijzen als "organisme", "kloppend hart", "nieuw bloed" en andere aan de biologie ontleende begrippen zal men er tevergeefs zoeken. V.d. Wiele heeft niet de gewoonte zijn beweringen te ondersteunen met verwijzingen naar plaatsen waar de door hem op de korrel genomen begrippen te vinden zijn. Zodoende blijft het raden wie hij eigenlijk bedoelt. Heeft hij hier dan misschien Bahrtdt op het oog? Is die dan degene die zich opwerpt als heemeester van de zieke stad en precies weet welke organen vervangen moeten worden? Maar nee, ook Bahrtdt spreekt zich onomwonden tegen een dergelijke analogie uit: "Die Anwendung solcher der Biologie entnommenen Begriffe auf Kulturprozesse führt nicht nur zu falschen Deutungen, sondern ist auch nicht ungefährlich, nämlich dann, wenn aus den Deutungen praktische Folgerungen gezogen werden" (11). En nog korter zegt hij het op bladzijde 139: "Biologische Begriffe sollten wir nur dann gelten lassen, wenn von biologischen Tatsachen die Rede ist". Natuurlijk hoeven we Bahrtdt niet op zijn woord te geloven wanneer hij zegt een biologische analogie onaanvaardbaar te vinden. Maar in zijn boek houdt hij zich

aan zijn eigen stelregel en hanteert geen aan de biologie ontleende begrippen. Als het Bahrdr niet is die bedoeld wordt, wie dan wel? Wellicht heeft de titel van het boek van Jane Jacobs, *Death and Life of Great American Cities* (12) V.d. Wiele door het hoofd gespeeld, maar dat is allerm minst zeker want hoewel Jacobs in mijn artikel een belangrijke rol speelt wordt ze door hem nauwelijks genoemd.

Het verwijt van "ecologisme" vormt het belangrijkste onderdeel van V.d. Wiele's kritiek. Door het hele stuk heen klinkt telkenmale de beschuldiging dat ik "de" stad zou opvatten als "de" verklarende factor voor allerhande maatschappelijke verschijnselen variërend van "vervreemding" tot "geluk". Een dergelijke kritiek is niet nieuw. Zolang stads-sociologie beoefend wordt heeft het probleem bestaan hoe ver de autonomie van "de" stad als verklarende factor reikt. Castells die het bestaansrecht van een aparte stadssociologie zelfs ontkent, heeft de vertegenwoordigers van de Chicago-school verweten "urbanisme" te verwarren met de culturele uitdrukking van de kapitalistische industrialisatie, de opkomst van de markteconomie en het rationaliseringsproces in de moderne maatschappij (13). Afgezien van het feit dat ook Castells in zijn kritiek op de Chicago-school zijn slachtoffers eerst in een door hem gewenste vorm modelleert is het inderdaad waar dat zij het verschijnsel stad voor een goed deel verantwoordelijk hielden voor verstrekkende verschijnselen als rationaliteit, eenzaamheid, mobiliteit, ens. Inderdaad vatten zij de stad op als een mini-maatschappij die haar eigen waarden en wetten kent. Nu gaat het bij een verwijt als ecologisme natuurlijk om de vraag welke verschijnselen dan wel als stedelijk worden gezien, en in welke mate. Als we V.d. Wiele mogen geloven deins ik er niet voor terug de gebouwde omgeving een extreme autonomie en invloed toe te kennen. Zo zou ik het stratenpatroon en het winkelaanbod in de jordaan in verband brengen met "de veiligheid en het geluk van niet alleen Jordaners maar eveneens voor alle mensen die daar komen", met "vervreemding", "een menswaardiger bestaan", en "herbergzaamheid". Ik zou de stad, of zelfs de straat, zien als de plaats waar "het" sociaal culturele leven geproduceerd wordt, als het kloppend hart van het sociale en culturele leven, en als "de" verklarende

factor voor een aantal kwaliteiten voor "het" leven van alledag. En als de door mij voorgestelde maatregelen niet worden uitgevoerd zou nog slechts "een poel van ellende en verderf" resten, "een kwijnende wijkplaats voor a-socialen, criminelen, gastarbeiders, studenten en hoeren". Het is niet mis allemaal; een dergelijke merkwaardige opvatting kan met recht ecologisch worden genoemd.

In mijn artikel wordt echter een gepaste bescheidenheid in acht genomen waar het er om gaat de invloed van de gebouwde omgeving te beschrijven. Er is geen sprake van "het sociale en culturele leven", hoogstens van een facet daarvan. Het gaat niet over "vervreemding" en "menselijkheid", maar over drukte op bepaalde uren van de dag, veiligheid in bepaalde straten, verandering van functies, speelgelegenheid voor kinderen, etc. De bouwkundige voorstellen die ik doe behoeden de stad niet voor ellende en verderf, maar zijn slechts aanbevelingen "die de inrichting van de openbare ruimte betreffen en die een kleine bijdrage zouden kunnen leveren aan de aantrekkelijkheid van de buurt" (14). Hoe komt het nu dat V.d. Wiele een zo groteske beschrijving van de inhoud van mijn artikel kan geven? Het is niet onmogelijk dat zijn eigen holistische, absolutistische maatschappijvisie hem er toe brengt te denken dat ieder ander die over straatleven schrijft in werkelijkheid de westerse maatschappij in de afgelopen vier eeuwen op het oog zal hebben. In ieder geval is het duidelijk dat hij zonder de zaken zo voor te stellen niet de kritiek had kunnen uitoefenen die hij nu heeft kunnen ventileren.

Al vervult de stad geen autonome rol ten aanzien van fenomenen als vervreemding en geluk, toch kan de gebouwde omgeving daarmee niet als verklarende factor bij minder pretentieuze begrippen terzijde worden geschoven. Ik heb daarvan in mijn artikel voorbeelden gegeven. Zo bleek er een bepaald ruimtelijk patroon in criminaliteit binnen de Jordaan te bestaan. Ontegenzegglijk spelen bij het verschijnsel als zodanig veel andere factoren een rol. Maar die kunnen niet verklaren waarom in de ene straat zo veel meer gebeurt dan in de andere. Een ander voorbeeld betreft het spelen van kinderen in de buurt van de onderzochte straat. Er bleek geen behoefte te bestaan aan de speciaal aangelegde speelplaats. In

plaats daarvan was de straat een favoriet speel-terrein. Dit gegeven vertelt niets over het belang van "het" spel in het leven van "het" kind, laat staan over vervreemding en menswaardig bestaan in een kinderleven, maar het zegt iets over een structurerende werking van de functies van de straat.

Over de manier waarop V.d. Wiele zijn verwijt van "moralisme" beargumenteert kan ik kort zijn. Het zal geen verbazing wekken te vernemen dat hij ook hier volstaat met het bekritisieren van eerst door hemzelf bedachte frasen, zoals: "de burger moet weer van de stad gaan houden".

Ook wanneer hij mij beticht van het "kritiekloos en zonder kennis van de geschiedenis idealiseren van het verleden" gaat hij op deze wijze te werk. Waarschijnlijk heeft hij zich van zijn tegenstander een beeld gevormd waarin kleinschaligheid, nostalgie en brandnetelsoep zich op de voorgrond dringen. Het is dat beeld dat hij bestrijdt. Immers, in mijn artikel wordt slechts vrij schamper over het verleden gesproken. Alle verhalen over de Jordaan van weleer zijn gelaten voor wat ze zijn en slechts die gegevens zijn gebruikt die een reconstructie van het winkelbestand van twintig jaar geleden mogelijk maakten. V.d. Wiele evenwel heeft een halve bladzijde citaten nodig uit een nota bene facsimile uitgegeven beschrijving van amsterdamse krotten omstreeks 1900 om aan te tonen dat het vroeger niet allemaal zo lolliig was in de Jordaan (15). Tegen wie heeft hij het hier eigenlijk?

Tegenover de door hem bekritiseerde theorieën stelt V.d. Wiele Habermas. Bij deze auteur worden namelijk twee samenhangende, maar toch te onderscheiden omstandigheden belicht. Ten eerste de verstrengeling van openbaarheid en privé-sfeer, en ten tweede de onmogelijkheid van een machtsvrije, voor iedereen toegankelijke openbare sfeer. Wat het eerste betreft beschrijft Habermas hoe aan de ene kant productie, consumptie, literatuur, kunst en pers steeds verder vermaatschappelijkt worden, met als gevolg een veranderende rol van de staat, en hoe aan de andere kant, zoals V.d. Wiele zo prachtig reïficerend schrijft, "de privé-sfeer probeert steeds meer invloed te verwerven op dat optreden van de

staat" (16). Habermas is niet de enige die deze problematiek behandelt al worden door anderen verschillende accenten gelegd. Zo kent Riesman binnen de vervlechting het primaat toe aan de vermaatschappelijking (17), terwijl Sennett vooral een proces van privatisering van het openbare leven ziet optreden (18).

Wat betreft openbaarheid beschrijft Habermas hoe de geschiedenis van dit begrip nauw verbonden is met de burgerlijke maatschappij. De pretentie van de bourgeoisie dat er een voor ieder toegankelijke openbaarheid bestaat berust volgens hem echter op een fictie. Door de ongelijkheid, doordat er bezitters en niet-bezitters zijn, bestaat er ook geen publiek waarin de mensen als gelijken kunnen participeren. Mag deze analyse in grote trekken wel opgaan, voor de verschillende terreinen waarop ze van toepassing is moet ze wel gedifferentieerd worden. Want wanneer we "openbaar" definiëren als "voor ieder toegankelijk" zoals Habermas doet (19), dan is het duidelijk dat openbaarheid niet op elk gebied in dezelfde mate illusoir is. Op economisch gebied heersen wat dit betreft andere omstandigheden dan in de politiek, terwijl het hiermee in de pers weer anders gesteld is dan in de kunst. De openbare ruimte in de stad is wellicht nog het meest openbaar: iedereen heeft hier in principe toegang. En omdat dat zo is kan men bij het beschrijven van het gebruik van de openbare ruimte niet volstaan met te wijzen op het gebrek aan openbaarheid op andere terreinen. Er hebben zich in de openbare ruimte vormen van gedrag ontwikkeld die typisch voor die ruimte zijn (20). Misschien gaat het hier om een eiland, een illusie; maar daarmee is dat gedrag nog niet minder reëel.

NOTEN

1. R. v.d. Wiele, "Een socioloog als therapeut, ofwel: de mens moet weer van de stad gaan houden", in: *A.S.T.*, 5e jaargang nr. 3, 1978, pp. 540-552.
2. Rogier Noyon, "Het gebruik van de openbare ruimte in een straat in de jordaen", in: *A.S.T.*, 5e jaargang nr. 1, 1978, pp. 110-135.
3. V.d. Wiele, p. 542.
4. V.d. Wiele, pp. 540-542.

5. V.d. Wiele, p. 543.
6. V.d. Wiele, pp. 550-551.
7. V.d. Wiele, p. 544.
8. Met name heb ik mijn twijfel uitgesproken over de mogelijkheid van de door Bahrtdt gepropageerde "urbanisering" van de stad, gezien het feit dat zijn theorieën gebaseerd zijn op een analyse van wat hij noemt de "burgerlijke maatschappij". Hij geeft in het geheel niet aan hoe een dergelijke urbanisering zou moeten passen in de door hem waargenomen recentere verstrengeling van openbare- en privé-sfeer. Noyon, p. 133.
9. H.P. Bahrtdt, *Die Moderne Grossstadt*, Hamburg, Nymphenburger Verslagshandlung, 2e druk, 1969, p. 29.
10. V.d. Wiele, p. 549.
11. Bahrtdt, p. 88.
12. Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, Pelican Books 1965.
13. Manuel Castells, "Y a-t-il une sociologie urbaine?", in: *Sociologie du travail* 1, 1968, pp. 72-90.
14. Noyon, p. 133.
15. Louis M. Hermans, *Krotten en Sloppen 1901*, Amsterdam, Van Gennep, 1974.
16. V.d. Wiele, p. 547.
17. David Riesman, *The Lonely Crowd*, New York, Anchor Books, 1953.
18. Richard Sennett, *The fall of public man*, New York, Alfred Knopf, Inc., 1977.
19. Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Neuwied und Berlin Luchterhand Verlag, 1962, p. 13.
20. Zie bijvoorbeeld Erving Goffman, *Behavior in public places*, New York, The free press, 1963.